

Bilaga. Exempel på missförhållanden enligt lex Sarah handboken

Ur Socialstyrelsens handbok för lex Sarah

Exempel på missförhållanden

Det här avsnittet ger exempel på händelser som utgör missförhållanden som ska rapporteras om de inträffar i den egna verksamheten. Exempelen är strukturerade efter vilken typ av handling eller underlåtelse det kan röra sig om. Det viktiga är inte att kategorisera en handling eller underlåtelse på det här sättet. Avsikten är just att visa exempel på vad som kan utgöra missförhållanden. Som ovan redogjorts för ska handlingen eller underlåtelsen innebära eller ha inneburit ett hot mot eller ha medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa. Insatser enligt SoL och LSS bygger på frivillighet, vilket innebär att de inte kan ges mot den enskildes vilja. Dessa lagar innehåller inga bestämmelser som tillåter användning av tvångsåtgärder eller inlåsning.

Exempel på handlingar och underlåtelser

- Fysiska övergrepp
- Sexuella övergrepp
- Psykiska övergrepp
- Brister i bemötande av anställda med flera
- Brister i rättsakerhet vid handläggning och genomförande
- Brister i utförande av insatser (insatser som utförts felaktigt eller inte alls)
- Brister i fysisk miljö, utrustning och teknik
- Ekonomiska övergrepp

Fysiska övergrepp

Om den enskilde utsätts för fysiska övergrepp i verksamheten av anställda, uppdragstagare, praktikanter, medboende eller andra personer som får insatser i samma verksamhet kan det vara ett missförhållande som ska rapporteras. Övergreppen ska rapporteras som ett missförhållande om de innebär eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Exempel på fysiska övergrepp är slag, nypningar och hårdhänt handlag.

Sexuella övergrepp

Om den enskilde utsätts för sexuella övergrepp i verksamheten av anställda, uppdragstagare, praktikanter, medboende eller andra personer som får insatser i samma verksamhet kan det vara ett missförhållande som ska rapporteras. Övergreppen ska rapporteras som ett missförhållande om de innebär eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Exempel på sexuella övergrepp är både fysiska sexuella övergrepp och sexuella övergrepp av psykisk karaktär, som sexuella anspelningar. Sexuella övergrepp av psykisk karaktär kan också göras via internet.

Psykiska övergrepp

Om den enskilde utsätts för psykiska övergrepp i verksamheten av anställda, uppdragstagare, praktikanter, medboende eller andra personer som får insatser i samma verksamhet kan det vara ett missförhållande som ska rapporteras. Övergreppen ska rapporteras som ett missförhållande om de innebär eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Exempel på psykiska övergrepp är hot, hot om bestraffningar, trakasserier och kränkande bemötande. Det gäller oavsett om hot eller trakasserier framförs till personen direkt eller via internet.

Brister i bemötande av anställda med flera

Om den enskilde utsätts för brister i bemötande i verksamheten av anställda, uppdragstagare eller praktikanter kan det vara ett missförhållande som ska rapporteras. Bristerna i bemötandet ska rapporteras som ett missförhållande om de innebär eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Hur anställda bemöter den enskilde som får insatser eller kan komma i fråga för insatser är avgörande för hur den enskilde uppfattar verksamhetens kvalitet.

Med brister i bemötande avses ett bemötande som klart avviker från grundläggande krav i lagstiftningen på till exempel respekt för självbestämmanderätt, integritet, trygghet och värdighet. Bemötandet omfattar därmed också hur anställda tilltalar en person och respekterar den enskildes ägodelar och att de arbetar i eller besöker den enskildes bostad med mera.

Brister i rättssäkerhet vid handläggning och genomförande

Brister i rättssäkerhet vid handläggning och genomförande av insatser i verksamheten kan vara missförhållanden som ska rapporteras. Om bristerna i rättssäkerhet innebär eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa är de missförhållanden som ska rapporteras.

Frågor som rör den enskildes rättssäkerhet är centrala inom socialtjänsten, vid SiS och i verksamheter enligt lagstiftningen om stöd och service till vissa funktionshindrade. I lagar, förordningar och föreskrifter finns flera bestämmelser som ska stärka enskildas ställning och tillförsäkra dem särskilda rättigheter. Några exempel på lagar som innehåller bestämmelser som rör enskildas rättssäkerhet är SoL, LSS, LVU, LVM, LSU, FB, förvaltningslagen (1986:223), FL, och regeringsformen, RF. Även Socialstyrelsens föreskrifter kan innehålla bestämmelser av betydelse för enskildas rättssäkerhet. Ett sådant exempel finns i 5 kap. 1 § SOSFS 2012:11 som handlar om bedömningen av förutsättningarna av det tilltänkta familjehemmet inför beslut om placering av ett barn. Rättssäkerhetsaspekter är av särskild betydelse i samband med handläggning av ärenden, men även i samband med genomförande av insatser.

Ett fåtal exempel på bestämmelser på syftar till att säkerställa rättssäkerhet i dessa lagar är

- tidsgränser för tvångsvård
- barns rätt att få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter
- krav på medgivande för att ta emot barn i familjehem
- upprättande av vårdplan i samband med vård enligt LVU och LVM
- skyldighet för socialnämnden att verkställa domar om umgänge mellan förälder och barn
- utredningsskyldighet för anmälningar enligt 14 kap. 1 § SoL som rör barn som far illa
- att den enskildes ansökan ska tas emot och utredas samt avslutas med ett beslut
- att upprätthålla integritetsskyddet för personuppgifter
- korrekt hantering av skyddade personuppgifter
- att material ska kommuniceras enligt 17 § FL.

Att inte följa sådana bestämmelser kan vara ett missförhållande, eftersom det kan beröva den enskilde en del av hans eller hennes rättssäkerhet.

eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Sådana brister kan innebära både att insatser inte utförs alls, att de utförs endast delvis eller att de utförs på ett felaktigt sätt.

Några exempel på brister i utförandet av insatser kan vara nedanstående:

En person med insulinbehandlade diabetes blir utan hemtjänst på morgonen, trots att han eller hon är helt beroende av hjälp för att komma ur sängen och få mat.

En äldre person på ett särskilt boende, som inte själv kan tillkalla hjälp, "glöms" på toaletten en längre tid.

En person med trygghetslarm larmar men larmet tas inte emot av larmcentralen vilket kan innebära att personen inte får hjälp till sjukhus vid akut sjukdom. I en annan situation tas larmet emot av larmcentralen men åtgärdas inte på ett adekvat sätt. Den kan innebära att den enskilde inte får hjälp när han eller hon har ramlat i bostaden utan får ligga tills någon (till exempel anhöriga eller personal) hittar honom eller henne.

En enskild ska ha två personal på plats när vissa insatser ska genomföras. Vid ett tillfälle väntar inte den ena anställda på sin kollega utan genomför insatsen själv, vilket leder till att den enskilde ramlar och skadar sig.

Den enskilde är beviljad försörjningsstöd till hyran och nämnden har åtagit sig att betala hyran till värden. Nämnden betalar inte i tid, vilket innebär att den enskilde riskerar att bli vräkt. Det kan innebära såväl en rättsförlust som hot mot fysisk eller psykisk hälsa.

En enskild har praktisk hjälp med läkemedelshantering som är bedömd som egenvård.²⁹⁶ En dag mår den enskilde inte bra utan den anställda tar över ansvaret och delar läkemedel på egen hand och utgår från medicinburkarna i köksskåpet. Det blir fel och den enskilde får dels ett läkemedel som han inte ska ha längre, dels för stor dos av ett annat läkemedel. (Se även avsnittet Rapporteringskyldighet inom hälso- och sjukvården i kapitlet Vissa andra skyldigheter att rapportera och anmäla.)

En anställd vill hjälpa en person med funktionsnedsättning snabbt till toaletten och använder en taklift. Lyftselen sätts på takliften på fel sätt, vilket leder till att den enskilde ramlar ur selen ner på golvet och får en armfraktur. (Se även avsnittet Anmälan vid olyckor och tillbud med medicintekniska produkter i hälso- och sjukvården i kapitlet Andra skyldigheter att rapportera och anmäla)

Inlåsnung eller nedläggning av en enskild är handlingar som kan innebära hot mot eller konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa. Inlåsnung kan både gälla situationer när den enskilde blir inlåst på sitt rum och när ytterdörren i ett särskilt boende eller ett hem för vård eller boende hålls låst på ett sådant sätt att de boende i praktiken inte kan ta sig ut. Även bestraffningar, till exempel att hindra barn att ha på sig de kläder de önskar, ha mobiltelefoner eller delta i aktiviteter, kan vara missförhållanden om dessa handlingar eller underlåtelser innebär hot mot eller konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Brister i fysisk miljö, utrustning och teknik

Om det förekommer brister i den fysiska miljön samt i utrustning och teknik som används i verksamheten och den enskilde utsätts för detta kan det vara ett missförhållande som ska rapporteras. Sådana brister ska rapporteras som ett missförhållande om de innebär eller har inneburit ett hot mot eller har medfört konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Nedan följer några exempel på brister i den fysiska miljön som kan leda till olyckor och dödsfall. Branta trappor eller trasiga handtag på grindar och fönster, anställda ser inte till att stänga grindar för branta trappor eller att felanmäla trasiga handtag på fönster.

I verksamheter som riktar sig till barn kan även andra brister i den fysiska miljön utgöra hot mot eller medföra konsekvenser för barns liv eller fysiska eller psykiska hälsa. Som exempel kan nämnas att för barn kan avsaknad av spisskydd, att tvättmedel och andra kemikalier inte förvaras inlåst, lösa persiennsnören och trasiga leksaker vara sådana brister i den fysiska miljön. Det här kan också vara brister i andra verksamheter, särskilt verksamheter som vänder sig till personer med nedsatt kognitiv förmåga.

Brister i teknik eller handhavande av utrustning kan medföra hot mot eller konsekvenser för enskildas liv eller fysiska eller psykiska hälsa. Det kan till exempel röra sig om trygghetslarm som inte fungerar på grund av felaktig programmering eller att batterier för reservdrift inte fungerar vid ett strömavbrott. Hjälpmedel för allmänt bruk i ett särskilt boende som har köpts in och som inte underhålls och ingen upplever sig ha ansvar för att se till att alla som använder dem har fått instruktioner om hur det ska användas. Sådana hjälpmedel kan till exempel vara duschstolar eller rullstolar som inte är förskrivna till en enskild person.

Verksamhetens digitala dokumentationssystem fungerar inte efter en uppdatering av en programvara eller på grund av ett strömavbrott. De anställda i en verksamhet har då inte har tillgång till aktuell dokumentation enligt SoL eller LSS vilket kan medföra att insatser inte kan genomföras alls eller att insatser inte genomförs på ett riktigt sätt. Information från dagpersonalen om att en person kommit hem från sjukhus och åter ska ha hemtjänst når inte nattpersonalen och anställda som handlägger ekonomiskt bistånd inte kan handlägga nya ärenden eller betala ut beviljat bistånd till de biståndsberättigade.

Ekonomiska övergrepp

En fråga som ofta uppkommer är om ekonomiska övergrepp – till exempel stöld av pengar eller ägodelar, utpressning eller förskingring – som begås i verksamheten och riktas mot en enskild är ett missförhållande som ska rapporteras enligt lex Sarah eller inte.

Om en enskild har blivit bestulen och det finns skäl att misstänka att stölden har begåtts av någon i verksamheten behöver verksamheten veta hur det ska hanteras. Det viktiga är att ansvariga för verksamheten tar hand om uppgifterna om händelsen och utreder händelsen internt – förutom att bistå den enskilde om han eller hon vill göra en polisanmälan. Syftet med en sådan utredning är att klarlägga vad som har hänt och vad man kan göra för att förhindra att något liknande inträffar igen.

Stölden och andra ekonomiska övergrepp som begås av anställda är brottsliga handlingar där arbetsgivaren kan behöva vidta åtgärder, oavsett om händelsen har rapporterats enligt lex Sarah eller inte. Om det till exempel har inträffat en stöld i verksamheten kan det behövas hanteras i särskild ordning. Det är viktigt att utreda händelsen, se över verksamhetens rutiner, tillvarata erfarenheterna från det som hänt och sprida information om hur man kan arbeta för att förhindra ekonomiska övergrepp i hela organisationen.

Exempel

Nedan redovisas flera exempel som är relevanta för enskildas rättssäkerhet. En enskild kan ges vård mot hans eller hennes vilja efter beslut av domstol, enligt LVM eller LVU.

Ett beslut om vård enligt LVM verkställs på LVM-hem, som SiS driver. SiS kan besluta att vården enligt LVM ska ges utanför LVM-hemmet (vård i annan form). Sådan vård kan ges i ett behandlingshem utanför ett LVM-hem eller i öppna former. Vissa beslut enligt LVU ska verkställas på särskilda ungdomshem, som också drivs av SiS.

Det finns bestämmelser om vissa särskilda befogenheter för LVM-hemmen och de särskilda ungdomshemmen. Dessa befogenheter innebär att SiS får använda vissa tvångsåtgärder, och i respektive lag finns det bestämmelser som reglerar användningen av tvångsåtgärderna. Även i LSU finns bestämmelser om användning av tvångsåtgärder.

Användning av tvångsåtgärder som sker inom ramen för de bestämmelser och på det sätt som är reglerat i LVM, LVU och LSU är inte missförhållanden eller påtagliga risker för missförhållanden. Däremot kan tvångsåtgärder som inte vidtas i enlighet med dessa bestämmelser utgöra missförhållanden som ska rapporteras. Exempel på sådana åtgärder kan vara beslut om avskiljningar som saknar stöd i LVU, LSU och LVM samt avskiljningar som pågår under längre tid än lagstiftningen medger.

Det finns också andra utförda eller inte utförda handlingar som kan innebära hot mot eller konsekvenser för enskildas rättssäkerhet och ibland även för enskildas liv eller fysiska eller psykiska hälsa. Det är till exempel att vägra ta emot eller utreda en ansökan, en otillräcklig utredning, långa handläggningstider, otydliga beslut, den enskilde får inte ett skriftligt beslut om avslag på sin ansökan eller otillåtna ändringar av gynnande beslut.

Ett exempel på otillräcklig utredning kan vara att nämnden inte utreder risken för fortsatt våld när kvinnor och män söker hjälp för att de är våldsutsatta.

Andra situationer som kan vara missförhållanden eller påtagliga risker för missförhållanden är att anställda med flera tillämpar bestämmelserna om sekretess och tystnadsplikt felaktigt eller inte alls. Till exempel kan anställda förvara uppgifter så att obehöriga kan komma åt dem, eller glömma handlingar på bussar eller hemma hos andra som får insatser. Det kan också innebära konsekvenser för en enskilds rättssäkerhet om anställda lämnar ut uppgifter muntligt eller skriftligt till anhöriga utan den enskildes samtycke eller att en menprövning möjliggör det. (Läs mer i kapitlet Offentlighet och sekretess.)

Ytterligare exempel på sådant som kan vara missförhållanden som ska rapporteras kan var följande:

En kommun upptäcker efter en tid att kommunen har beslutat om medgivande för mottagande av ett barn i familjehem, men att socialnämnden brustit i att minst var sjätte månad överväga om vården fortfarande behövs eller hur vården bör inriktas och utformas.

En socialnämnd underlåter att skyndsamt utreda och inom ett år slutföra utredningen av faderskap.

En enskild med missbruksproblem har vårdats en vecka på ett LVM-hem efter ett omedelbart omhändertagande enligt 13 § LVM utan att nämndens beslut har underställts förvaltningsrätten inom föreskriven tid.

Brister i utförande av insatser (insatser som utförts felaktigt eller inte alls)

Om det förekommer brister i utförande av insatser som genomförs av anställda, uppdragstagare eller praktikanter och den enskilde drabbas av detta kan det vara ett missförhållande som ska rapporteras. Bristerna i utförande av insatser ska rapporteras som missförhållanden om de innebär

En stöld eller annat ekonomiskt övergrepp kan också vara en händelse som kan utgöra ett hot mot eller medföra konsekvenser för den enskildes fysiska eller psykiska hälsa. Att till exempel bli bestulen av någon som man är beroende av kan vara en påfrestande situation för den enskilde som kan påverka hans eller hennes fysiska eller psykiska hälsa.

Sådant som inte behöver vara missförhållanden

Alla beslut om förändringar behöver inte vara missförhållanden eller påtagliga risker för missförhållanden som ska rapporteras enligt lex Sarah. Det kan vara beslut som fattas i en verksamhet eller som rör personer som får insatser inom socialtjänsten, vid SiS eller i verksamhet enligt lagstiftningen om stöd och service till vissa funktionshindrade.

Några exempel på sådana förändringar kan vara beslut om minskad bemanning, ändrade scheman för personalen, förändring av verksamhetens innehåll, flytt av en verksamhet till nya lokaler, nedläggning av en verksamhet eller ordningsregler i en verksamhet.

Beslut om sådana förändringar kan uppfattas negativt av personal eller de som får insatser i verksamheten, men är i regel inte missförhållanden eller påtagliga risker för missförhållanden som ska rapporteras enligt bestämmelserna om lex Sarah. Besluten innebär sannolikt endast en obetydlig, oklar eller avlägsen risk för hot och konsekvenser för enskilda och torde därför inte omfattas av rapporteringskyldigheten

Däremot kan följderna av beslut om sådana förändringar leda till missförhållanden om det uppstår hot mot eller konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa. Likaså om risken för att ett missförhållande ska inträffa blir påtaglig.

Om den enskilde inte är nöjd med ett beslut om bistånd eller beslut om insatser enligt LSS behöver det inte heller vara ett missförhållande, och ska inte rapporteras enligt bestämmelserna om lex Sarah. Vid beslut om avslag på en ansökan finns möjligheten för den enskilde att överklaga till domstol. Domstolen kan pröva kommunens beslut och ändra det till den enskildes fördel.

Syftet med bestämmelserna om lex Sarah är inte heller primärt att lösa problem i relationen mellan arbetsgivare och arbetstagare, samarbetsproblem i en arbetsgrupp eller arbetsmiljöproblem. Sådana problem behöver åtgärdas, men inte med stöd av bestämmelserna om lex Sarah. Som jämförelse kan nämnas att man inte använder bestämmelserna om lex Maria för att lösa personalproblem inom hälso- och sjukvården.

En enskild får naturligtvis tacka nej till insatser eller kontakter med nämnden. Det behöver i sig inte vara ett missförhållande som ska rapporteras, även om den enskildes ställningstagande kan leda till hot mot eller konsekvenser för enskildas liv, säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa. Det gäller också om den enskilde tackar nej till genomförande av en viss insats, till exempel dusch, inom hemtjänsten eller om en vuxen person med missbruksproblem inte vill delta i någon del av sin behandling. Däremot behöver man vara uppmärksam på om det kan vara nämndens eller utförarens agerande som bidrar till att den enskilde tackar nej till insatser eller kontakter med nämnden. I så fall kan nämndens eller utförarens agerande vara ett missförhållande.

I sammanhanget är det värt att påminna om att, i situationer när vårdnadshavare eller barn tackar nej till insatser så kan anmälningsskyldigheten enligt 14 kap. 1 § SoL aktualiseras. (Läs mer i avsnittet Anmälan enligt 14 kap. 1 § SoL i kapitlet Vissa andra skyldigheter att rapportera och anmäla.)

i

ⁱ <http://www.socialstyrelsen.se/lexsarah>